

אלימות פוליטית אזרחית

יאיר יאסן¹

מבוא

בישראל ובעולם, הגבול הדק בין אקטיביזם פוליטי לאלימות אזרחית מאותגר באופן תדיר, ומעלה את הצורך לחשוב מחדש על אלימות פוליטית אזרחית. קונפליקטים של אזרחים עם המשטרה, הצבא ונציגי השלטון על רקע פוליטי הולכים ומתפשטים בקרב קבוצות רבות של אזרחים, בישראל ובמדינות דמוקרטיות אחרות. הגיוון בקבוצות אלו והמנעד הרחב של ההתנגשויות האלימות שחבריהן מעורבים בהן מהדהדים את הצורך האקטואלי להעמיק שוב בשאלה מהי אלימות פוליטית, כיצד מודדים אותה, מהם מאפייניה, ובעיקר איך היא באה לידי ביטוי מלמטה למעלה, מצד אזרחים כלפי המדינה הדמוקרטית וכלפי סוכניה.

פעילי הימין הרדיקלי המתנחלי בישראל הם קבוצת כוח חברתי-פוליטי בעלת משאבים ויכולת השפעה. למרות זאת, הם תוקפים באופן תכוף את כוחות הצבא שמגינים עליהם בעומק השטח בגדה המערבית.² יוצאי אתיופיה בישראל הם קבוצה מוחלשת השואפת להכרה ולהכלה מלאה בקולקטיב. חבריה התנגשו באלימות במקרים שונים עם המשטרה, הידועים שבמקרים אלה היו מחאות 2015 ו-2019.³ גם הבדואים בנגב הם קבוצה מוחלשת, אך בשונה מיוצאי אתיופיה, הם אינם שייכים לקולקטיב הלאומי. התנגשויות אלימות עם רשויות המדינה מתקיימות בנגב על רקע פיזיו יישובים בהם המדינה לא מכירה, וגם במהלך נקודות שבר עם החברה הכללית, כמו במבצע שומר חומות במאי 2021 או בנקודות שבר פוליטיות, כמו במשבר נטיעות קק"ל בינואר 2022.⁴

התנגשויות דומות מתרחשות גם בדמוקרטיות אחרות בעולם. אחת המשמעותיות שבהן התרחשה בינואר 2021, כאשר אלפי פעילים פרצו לבניין הקפיטול בווינגטון בתמיכתו ובעידודו של נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ.⁵ בצרפת, תנועת האפודים הצהובים הוציאה מאות אלפי מפגינים ממעמד הביניים למחאה נגד יוקר המחיה ב-2019. רבים מהם הפעילו אלימות קשה נגד שוטרים, הבעירו צמיגים, הקימו בריקדות ברחובות וגרמו נזק רב לרכוש.⁶ באוקראינה, תנועת כיכר הלחם (מיידן) פעלה בשנים 2013-2014 כתגובה אזרחית להחלטת הממשלה שלא לחתום על הסכם התאגדות עם האיחוד האירופי. המחאה הגיעה לשיאה בהפגנות ובקרבות רחוב בין פעילים לבין המשטרה בקייב, שבמהלכם נהרגו כ-125 בני אדם, והציבה את אוקראינה בתווך שבין הדמוקרטיות המערביות הליברליות לבין המדינות הפרו-רוסיות שהדמוקרטיה בהן היא פורמלית בעיקרה.⁷ במקסיקו ובקולומביה, ארגוני פשע וקרטלי סמים הופכים בהדרגה לשחקנים פוליטיים לגיטימיים ומשפיעים על הבחירות,⁸ וב-2023 הובילו מחאות אלימות נרחבות בגיאורגיה לביטול הצעת חוק המחלישה את אופייה הדמוקרטי של המדינה.⁹

יאיר יאסן: מרצה מן החוג בתכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן-גוריון, קמפוס אילת, ובמחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה.

אלימות פוליטית מתרחשת בהקשר פוליטי, כלומר כדי להשפיע על המדינה או על סוכניה, על אזרחיה, בין שהמחאה היא נגד השלטון או בעדו, או לחלופין כשהיא אינה מכוונת כלפי המדינה ואיננה מופעלת על ידיה, אלא ביטוי אזרחי נגד קבוצה אחרת בעלת עוצמה חברתית-פוליטית שנתפסת כמסוכנת בעיני מחוללי האלימות.¹⁰ היא מכילה אלימות של מתנגדי השלטון, תומכי השלטון ונציגי השלטון עצמם, כלומר סוכני החוק וגופים שלטוניים אחרים שהם חלק בלתי נפרד מהמנגנון המדינתי. אלימות פוליטית היא לפיכך ביטוי אחד מני רבים של עימות בין המדינה לבין אזרחיה, שיכול לפעול בו זמנית בכמה מישורים. אלימות כזו עשויה להתחיל כאלימות מילולית, להפוך להסתה, נזק לרכוש או פגיעה גופנית מתונה, ואף להסתיים בפגיעה קטלנית.¹¹ כהיבט פרטני של אלימות פוליטית, אלימות פוליטית אזרחית כלפי המדינה מופעלת נגד סוכני המדינה או סמליה, המייצגים את הרעיון המארגן של המדינה, ונובעת לעתים קרובות מערעור על תפיסת הלגיטימיות של המדינה או של השלטון.¹² אולם שימוש באלימות פוליטית כאקט של מחאה אזרחית עשוי לפגום בלגיטימציה הציבורית למחאה. אלימות פוליטית אזרחית עשויה להיות מופעלת בידי "זאבים בודדים" באופן אינדיבידואלי, או להתארגן כאלימות קולקטיבית¹³ שמסמלת מאבק חברתי גדול יותר.¹⁴ במאמר זה אבקש לראות אלימות פוליטית אזרחית כתוצאה של מאבק על העקרונות המארגנים של החברה, אשר תכליתה בדרך כלל¹⁵ לשנות עקרונות אלה. בהמשך יפותח עוד דיון זה ותוצג הגדרה מלאה למושג.

על בסיס יסודות אלה, המאמר הנוכחי מבקש לבחון מחדש את ההגדרות הקיימות של המושג אלימות פוליטית, ולטעון שתי טענות מרכזיות:

(1) הדיון באלימות פוליטית צריך להתמקד גם באלימות פוליטית שמפעילים אזרחים, וכמיוחד באלימות פוליטית אזרחית כלפי המדינה הדמוקרטית (כלפי סוכניה, נציגיה הרשמיים וסמלי השלטון שלה). טענה זו עשויה להישמע טריוויאלית, אך היא חשובה לצורך מסגור התופעה. אלימות פוליטית המופעלת על ידי סוכני המדינה היא חלק מהמונופול על האלימות המופקד בידי המדינה הדמוקרטית, ובמקרים רבים היא משרתת את החוק, הסדר הציבורי והסדר החברתי ההגמוני במדינה. לעומתה, אלימות פוליטית אזרחית היא פעולה המנוגדת לחוק ולעקרונות מתונים של מחאה. יתרה מכך, הדמוקרטיה (כשונה משיטות משטר אחרות) נשענת על תפיסת הלגיטימיות שלה בעיני אזרחיה, ומאפשרת לכאורה השתתפות, השפעה וייצוג באופן שאינו אלים. לכן האלימות האזרחית מציבה סימן שאלה לא רק בנוגע לפעולה עצמה, אלא גם בנוגע להנחה העקרונית של תפיסת הלגיטימיות של המדינה.

(2) אלימות פוליטית אזרחית כלפי המדינה וסוכניה מתאפיינת בשלושה פרמטרים (צירים) מובחנים: ציר העוצמה, ציר היוזמה, וציר המניע הישיר לפעולה.

תרומתו העיקרית של המאמר היא בפיתוח המושג אלימות פוליטית אזרחית, וכפועל יוצא שלו, בהמשגת שלושת הצירים של אלימות פוליטית אזרחית. אבקש להראות כי ההבחנה בין שלושת צירי האלימות הפוליטית האזרחית היא הבנה הכרחית של אלימות פוליטית כלפי המדינה. המשגות אלה נשענות בעיקר על רקע תיאורטי מקיף העוסק באלימות במובנה הרחב¹⁶ ובאלימות פוליטית במובן מובחן יותר,¹⁷ וגם על ממצאים אמפיריים המצביעים על הגורמים למחאות

חברתיות שגוררות אלימות פוליטית.¹⁸ דיון תיאורטי זה משלים את המחקר הקיים ומתבסס על כמה מושגים רלבנטיים קודמים: אלימות – הן כמונופול הנתון להפעלה בידי המדינה הדמוקרטית והן כביטוי רדיקלי למחאה חברתית-פוליטית של אזרחים¹⁹; לגיטימיות מדינתית – כמושג שערעורו יכול להוביל לאלימות פוליטית אזרחית²⁰; ומדינה – כמושא אפשרי ל(ד)ה- לגיטימציה בעיני האזרחים.²¹

אפיון שלושת צירי האלימות הפוליטית האזרחית מאפשר לא רק לסווג קטגוריאלית את ההתנגשות האלימה, אלא גם לספק תשתית להסברים של פעילי מחאה (אקטיביסטים) באשר לחלקם בהתנגשויות. מחקרים מראים שתנועות פוליטיות-חברתיות מוחות נגד המדינה הדמוקרטית עד כדי התנגשויות אלימות עם סוכניה בגלל ערעור על הלגיטימיות של המדינה.²² העיסוק בגורמים המביאים לאלימות של אזרחים כלפי המדינה מאפשר דיון ביקורתי בקבוצות מיעוט, בפעילי מחאה ובתנועות חברתיות, ועל כן הוא נדרש במיוחד בתקופה זו, שבה אזרחים רבים מערערים על תקפותן של דרכי ההשתתפות הפוליטית המסורתיות ועל המידה שבה הפוליטיקה משרתת את האינטרסים שלהם ואת שאיפותיהם.²³ הזדהות חלשה עם המדינה, חוסר אמון במשטרה, שחיתות שלטונית, מצוקה כלכלית, קיטוב חברתי (סוציו-אקונומי, לאומי, דתי, עדתי ואחר), סלידה ממערכת המשפט וחוסר קבלה של תוצאות הבחירות הם רק כמה דוגמאות לנושאים המעוררים אקטיביזם אזרחי, כמו גם שאלות בדבר עדיפותה של הפעולה הישירה וגבולות המותר והאסור בפוליטיקה חוץ-פרלמנטרית.

מדוע יש צורך בהגדרה ובטיפולוגיה של אלימות פוליטית אזרחית?

קשה מאוד להגדיר אלימות פוליטית כתופעה חברתית, בגלל ריבוי מופעי ההיסטוריים והאקטואליים, ריבוי השחקנים הפוטנציאליים המעורבים בה, ריבוי המניעים והנסיבות שמחוללים אותה, השפעותיה המרובות (הפסיכולוגיות, הפיזיות, הכלכליות, החברתיות והפוליטיות), וקצב השינוי שלה. חשיבות הדיון נעוצה במתח שבין אזרחות למשטרה ולאופן השיטור, בתחושת השייכות הסובייקטיבית של האזרחים, בתפיסת יכולת ההשפעה החברתית-פוליטית שלהם, ובפער שבין המנגנונים הדמוקרטיים המאפשרים השתתפות פוליטית לבין תפיסת היכולת של האזרחים להשפיע, בעיקר בחברות הטרוגניות ומשוסעות כמו ישראל.²⁴

לטיפולוגיה של אלימות פוליטית אזרחית יש ערך תיאורטי, אך היא גם משוקעת באפשרויות מעשיות של ריבונות, סמכות ויכולת להפעיל כוח נגדי (פוליטי, כלכלי, או פיזי). הגדרה וטיפולוגיה של אלימות פוליטית אזרחית מאפשרות לא רק להבין אותה כתופעה מורכבת, אלא גם תורמות מצד אחד לתיאורטיזציה והכללה, ומצד שני לגיבוש מדיניות פוליטית וחברתית. ההתעמקות מאפשרת, בין היתר, להבחין בין אלימות מדינתית לבין אלימות אזרחית; בין אלימות פוליטית לבין טרור, אלימות פלילית ואלימות פסיכופתולוגית; בין סוגים שונים של אלימות פוליטית (מבנית, מרחבית, פיזית, רגשית); בין דפוסי פעולה של שחקנים שונים – ארגונים בינלאומיים, מדינות, ארגונים לא-מדינתיים; ובין אלימות קולקטיבית (מאורגנת, כמו

במצור מתוכנן על מבנה שלטוני, או בלתי מאורגנת, כמו במהומות ספונטניות) לבין אלימות אינדיבידואלית (מצד "זאבים בודדים").

גישות טיפולוגיות המבוססות על הבניות ותבניות מחשבתיות טומנות בחובן אפשרויות רבות לטעויות, קיצורים ואי-דיוקים. טעויות – כיוון שמאפיינים מסוימים במודל הטיפולוגי יכולים להיות חסרים או שגויים, קיצורים – כיוון שמפאת קוצר היריעה לא כל מאפיין נכלל בו, ואי-דיוקים – כיוון שלעיתים האבחנות בין הטיפולוגיות השונות אינן חד-משמעיות, או שלא ניתן לקבוע אותן. בניגוד למונחים סוציולוגיים חדשים (כמו ביטחוניזציה, למשל), העיסוק התיאורטי באלימות משקף לא רק את מופעה העכשוויים, אלא גם את הנחות היסוד האפיסטמולוגיות שהותירו מוסדות פוליטיים ואקדמאיים, את דפוסי ארגון הידע שנצבר בעבר, את הקודים המשפטיים וההיסטוריים שמגדירים מהי אלימות ועוד. לכן, כל ניסיון להגדיר צבר של תופעות כסוג ספציפי של אלימות צריך להביא בחשבון את התנאים שבהם נוצר הידע על אלימות ואת הפוליטיקה של הידע הזה.

מתי אלימות פוליטית אזרחית נתפסת כלגיטימית בעיני המדינה ומתי היא מוגדרת כטרור? מתי היא נתפסת כלגיטימית בעיני פעילים חברתיים-פוליטיים ומתי בעיני הציבור הרחב? למי יש סמכות לאכוף אלימות מסוגים שונים? כיצד שחקנים מגדירים את עצמם ואת פעולתם? לעיתים קרובות ההחלטה מבוססת על עקרון הסלקטיביות.²⁵

המתח בין ערכיה של המדינה הדמוקרטית, המאפשרים באופן עקרוני השתתפות פוליטית ויכולת שינוי, לבין האופן שבו אזרחים מקבוצות שונות פועלים באלימות נגדה, הוא הפרדוקס שניצב במרכז המאמר. על כן, המאמר עוסק בעיקרו במדינות דמוקרטיות (אם כי ייתכן שחלק מהטיפולוגיות התיאורטיות יכולות להתאים גם למדינות שאינן דמוקרטיות).

הערות קונסטרוקטיביסטיות אלה צריכות ללוות את הקריאה הביקורתית, את הטיפולוגיות השונות, ואת הדיון באלימות פוליטית אזרחית כפי שיתוארו להלן.

אלימות פוליטית אזרחית: הגדרה תיאורטית ומודל שלוש הצירים

בספרות המחקרית אפשר למצוא מגוון הגדרות לאלימות פוליטית, בפרדיגמות ובתחומי מחקר שונים.²⁶ הקושי להגדיר אלימות פוליטית נובע בין היתר מחילוקי דעות ברמה העובדתית באשר למאורע האלים שהתרחש,²⁷ ברמת הניתוח הטיפולוגי של מקרים שונים,²⁸ וברמה האפיסטמולוגית.²⁹ ארגון הבריאות העולמי בוחן אלימות פוליטית כאלימות מבנית (structural violence), כלומר אלימות שמופעלת בעיקר בידי המדינה נגד אזרחיה ותושביה, ומגדיר אותה בפשטות כהפעלת כוח מכוונת במטרה להשיג מטרות פוליטיות.³⁰ בהמשך לזאת, אלימות פוליטית הוגדרה כפעולות פיזיות או פסיכולוגיות שמטרתן לפגוע או לאיים על אוכלוסיות, כמו למשל קיפוח מכוון ופגיעה בזכויות אדם ואזרח.³¹

בניסיון למצות את ההגדרות השונות באופן האינטגרטיבי והמדויק ביותר ולהתאימן לדיון העוסק באלימות של אזרחים כלפי המדינה הדמוקרטית, אעשה שימוש בהגדרה מקורית זו: אלימות

פוליטית אזרחית מופעלת על ידי אזרחים בהקשר פוליטי, דהיינו למטרות השפעה או מחאה נגד המדינה, והיא מכוונת כלפי סוכניה הרשמיים או סמליה. היא מכילה אלימות של מתנגדי המדינה, מתנגדי השלטון או פעילים חברתיים, מופעלת באופן קולקטיבי או אינדיבידואלי, ועשויה להתרחש בתגובה למדיניות שיטתית לאורך זמן, או ביחס לפעולה שלטונית נקודתית חד-פעמית. אלימות פוליטית אזרחית היא תוצאה של מאבק על העקרונות המארגנים של החברה, ותכליתה לא פעם לשנות אותם. היא יכולה להיות אלימות משבשת שתכליתה לערער את הסדר החברתי והפוליטי הקיים, וגם אלימות משמרת שתכליתה לשמר יחסי כוח קיימים (כמו למשל אלימות של מתנגדי תנועה לשינוי סדר חברתי ישן, או של מתנגדי חקיקה שנתפסת כליברלית ופרוגרסיבית מדי).

אלימות פוליטית אזרחית היא ביטוי לאקטיביזם רדיקלי, כלומר לנכונות להשתמש בכוח או באמצעים בלתי חוקיים לצורך מחאה.³² לכן היא אינה רק תגובה מקרית לסיטואציה מקומית, אלא יכולה גם להיות שיטת פעולה מקובלת בעיני אלה שנוקטים אותה. כך אפשר לבחון כיצד הפעולה האלימה נתפסת כאסטרטגיית מחאה משתלמת מבחינת שיקולי עלות-תועלת,³³ וכן כאסטרטגיית מחאה מועילה למשיכת תשומת לב ציבורית.³⁴

בהמשך לטענה שאלימות פוליטית אזרחית היא אופן השתתפות מחאתי חברתי-פוליטי שנוי במחלוקת, המובחנת מסוגים אחרים של אלימות, עולה צורך תיאורטי ואופרטיבי לסווג אלימות פוליטית אזרחית על פני שלושה צירים (מובחנים: 1) ציר העוצמה, (2) ציר היוזמה, ו-3) ציר המניע הישיר לפעולה.

הציר הראשון מתייחס למידת העוצמה של האלימות באירוע נתון (במקום אחד ובזמן מסוים), ומציע להבדיל בין שלושה "מצבי צבירה" של אלימות, הנעים על רצף שבין אלימות בעוצמה גבוהה לאלימות בעוצמה נמוכה: אלימות מתפרצת, אלימות כבושה ואלימות מרומזת. טיפולוגיה זו הוצעה במקור על ידי אזולאי ואופיר³⁵ וביקשה לאפיין אלימות פוליטית של המדינה (מלמעלה למטה) במשמעות אחרת מזו המוצעת כאן (מלמטה למעלה). השימוש במונחים אלה בהקשר הנוכחי נעשה בשל יכולתם לתאר היטב מנעד של עוצמה, אך משמעותם כאן תהיה שונה מאשר במקור.

אלימות מתפרצת מתאפיינת במעשה כוחני הפוגע בגוף, או גורם פגיעה משמעותית לרכוש. יש לה היבט מובהק של נראות גם במקרים שבהם איש אינו עד לה, משום שתמיד מתרחש שם אירוע נראה. מבין הדוגמאות הרבות לאלימות מתפרצת כלפי סוכני המדינה, אפשר למנות תקיפה גופנית של שוטר במהלך הפגנה, יידוי אבנים או השלכת בקבוקי תבערה על כוחות הביטחון, ושריפת רכב משטרה.

אלימות כבושה היא נוכחות של כוח אלים שהתפרצותו אפשרית, או של כוח אלים פוטנציאלי שאינו מתפרץ. במקרה זה הכוח האלים פועל באמצעות הצגת יכולתו הצפונה או השפעתו על האחר. באלימות כבושה, מחוות של איום והרתעה תופסות את מקום המגע הישיר עם הגוף, ומציגות נוכחות סמויה או גלויה של הכוח המאיים (עם או בלי נשק חם או קר).³⁶ כאלה הם למשל הסתה לאלימות, המרדה, עידוד ותמיכה פומבית באלימות, התנגדות עקרונית למעצר,

והשתתפות פעילה בהפגנה שהיו בה מופעים המוניים של אלימות. גם אלימות מרחבית, כמו חסימת כבישים והגבלת תנועה במרחב הציבורי, היא אלימות כבושה.³⁷ מבין שלושת סוגי האלימות על ציר העוצמה, אלימות כבושה היא ככל הנראה הקשה ביותר לסיווג. כדי לסייע בהבנתה, אפשר לתאר אלימות כבושה כקרחון גדול הנמצא מתחת למים, שרק קצהו (האלימות המתפרצת) גלוי לעין.³⁸

אלימות מרומזת מכילה תופעות כמו אלימות מילולית ופגיעה קלה ברכוש. כך גם עידוד אלימות לעומתית-מתרסה במטרה לעורר אלימות מהצד השני. בנוסף, שימוש במעמד, סמכות או השפעה ציבורית לצורך פגיעה באחר גם הם בגדר אלימות מרומזת. עם שלל הדוגמאות לאלימות מרומזת אפשר למנות למשל קללות וגידופים נגד שוטרים, ריסוס גרפיטי (כתובות נאצה), פיזור מכשולים במטרה לעכב תנועה של כוחות הביטחון, ואלימות באינטרנט.³⁹

ההבדל בין אלימות מתפרצת, כבושה ומרומזת הוא עניין של דרגה ורצף. עקבות מרומזים של הכוח האלים עשויים לפעול על דרך האיום וההרתעה בעוצמה לא פחותה מאשר נוכחות גלויה שלו. לעיתים ההבדל ביניהם טמון במיידיות של ההתפרצות האפשרית, והמרווח המצטמצם במהירות, במרחב ובזמן, בין נוכחות הכוח להתפרצותו.

הציר השני מתייחס למידת כוונת התחילה של מפעיל האלימות באירוע נתון, ומבדיל בין אלימות יזומה לבין אלימות תגובתית.⁴⁰ באלימות יזומה האזרח הוא הראשון שמתחיל באלימות באירוע נתון. גם אם האזרח נגרר להתנגשות אלימה בגלל גירוי חיצוני או מצב בלתי מוכר, הוא זה שפעל ראשון באלימות. ייתכן שהוא תכנן את הפעולה מבעוד מועד והתכוון אליה מראש, וייתכן שפעל בספונטניות. לעומת זאת, אלימות תגובתית נוצרת מתוקף נסיבות, בדרך כלל מתוך אובדן שליטה במצב של הפגנה, למשל בתגובה לאלימות משטרית. אלימות יזומה היא למשל תקיפת רכב משטרה בסיוור שגרת, או לחלופין תקיפה מתוכננת של כוחות צבא המגינים על התנחלויות בגדה המערבית.⁴¹ לעומת זאת, אלימות תגובתית היא התנגדות אלימה למעצר או הכאת שוטר במענה לאלימות שוטרים.

הציר השלישי מתייחס למניע הישיר לפעולה באירוע נתון, ומבדיל בין אלימות תכליתית לאלימות רגשית. אלימות תכליתית היא אמצעי להשיג מטרה: לקדם תוצאה רצויה או למנוע פעולה. מקרי אלימות תכליתית הם למשל ניקוב צמיגי רכב ביטחון כדי לסכל פעילות מבצעית. באלימות רגשית תקיפת האחר היא מטרה בפני עצמה יותר מאשר אמצעי להשגת מטרה, ונובעת לא פעם מסערת רגשות, למשל תוך כדי הפגנה כלפי שוטר תוקפני. הרגשות המעורבים במקרה זה – כעס, איבה או רצון בנקמה – מנחים את הפעולה.⁴² האבחנה בין אלימות תכליתית לאלימות רגשית במקרים רבים אינה חד-משמעית, כיוון שיש ביניהן חפיפה.

יש להדגיש שכל מקרה אלימות שנבחן באמצעות פריזמה אנליטית זו נבחן באירוע נתון המתוחם במקום אחד ובזמן מסוים (מיידית). תיחום מסגרת המקום והזמן היא משמעותית. המקום הוא פיזי: זירת אלימות נקודתית אחת או מרחב גיאוגרפי מוגדר. כך למשל, אלימות מתפרצת כמו של אינדיבידואל המבצע רצח פוליטי עשויה להתרחש בנקודה אחת, אף שבמקביל לה, ובמסגרת אותה מחאה, יכולה להתקיים בנקודה אחרת במרחב אלימות כבושה קולקטיבית ונרחבת, כמו

למשל חסימות כבישים ושיבושי תנועה רחבי-היקף (אלימות מרחבית). כך נבחן גם פרק הזמן המידי בין הפעולה שהייתה טריגר לאלימות לבין הפעולה האלימה שהתרחשה בעקבותיה. קשה להגדיר במדויק מהו פרק זמן מידי, אך צירוף הפרמטרים מקום וזמן תחת ההגדרה של "אירוע נתון" מקילה על ההבנה האינטואיטיבית. כך למשל, הכאה של שר בממשלה שלא פעל באלימות כלפי מפגין היא אלימות יזומה של המפגין, גם אם השר אמון על המשטרה ועל הכוח שהיא מפעילה באופן שוטף. כך גם לגבי אלימות המופעלת לאורך שנים כלפי קבוצות הסובלות מגזענות מוסדית ושיטור יתר: האלימות המדינתית עשויה להיות מבנית, איטית⁴³ וארוכת שנים, אך תקיפה נקודתית של חבר כנסת עשויה להיות יזומה. דוגמה נוספת להגדרה של אירוע נתון אפשר להביא מציר המניע הישיר לפעולה: תסכול מצטבר ומתמשך בעקבות שנים של דיכוי והדרה עשוי להביא אדם לידי מחאה המונעת באופן כללי מרגשות (כעס ונקמה), אך באירוע נתון, חישוב קר ורציונלי עשוי להביאו לפעול באלימות תכליתית. מתי אלימות פוליטית אזרחית כלפי המדינה וסוכניה לובשת צורה מרומזת ומתי מתרחשת פגיעה בחיי אדם? מתי תתרחש פעולה אלימה מתוכננת ומתי האלימות תתרחש רק באופן תגובתי? מתי האלימות מלווה רגשות נקם וכעס ומתי היא נובעת מתוך תכנון קר ומחושב? כל מקרה מתאפיין בחיתוך שלושת הצירים המובחנים, כפי שמתואר בטבלה מס' 1.

טבלה מס' 1: שלושת הצירים של אלימות פוליטית אזרחית

מרומזת		כבושה		מתפרצת		אלימות פוליטית אזרחית
רגשית	תכליתית	רגשית	תכליתית	רגשית	תכליתית	יזומה
רגשית	תכליתית	רגשית	תכליתית	רגשית	תכליתית	תגובתית

האבחנות המוצעות כאן אינן תמיד חד-ערכיות, אלא מבטאות נטייה או רצף; לא תמיד אפשר להבחין הבחנה אמיתית וברורה בין ההיבטים השונים של הפעולה. כל מקרה לגופו יכול להתאפיין בקוטב אחר של כל אחד מהצירים. כך לדוגמה, קשה להבחין בין היבט מרומז של פעולה אלימה (ריסוס גרפיטי כנזק קל לרכוש) לבין ההיבט הכבוש שלו (הסתה לאלימות באמצעות הכתובת הקוראת לאלימות). גם לא תמיד אפשר להבחין בין היבטים תכליתיים להיבטים רגשיים של המניע לפעולה. ונדלזם אורבני עשוי לנבוע מרגשות נקם לאומניים, אך גם מכוונה תכליתית לשרטט לעירייה ולמדינה את גבולות המותר והאסור ביחס לפעולותיהן.⁴⁴

ההבחנות שמציע מודל זה מאפשרות להתבונן גם במקרי אלימות פוליטית אזרחית שאינם נופלים בתוך חלוקה טיפולוגית זו, בבחינת כללים שנועדו להפר אותם. הפריזמה הטיפולוגית המוצעת אמנם לא תמיד מאפשרת להגדיר באופן ברור מיהם יזמי האלימות, ובעיקר להגדיר את חומרת המעשה האלים, אך היא שופכת אור על שאלות תיאורטיות ומעשיות של מדיניות שלטונית בנוגע למתחים וסכסוכים חברתיים-פוליטיים.

להלן ארבע דוגמאות אפשריות לכל אחת משתים-עשרה הקטגוריות הטיפולוגיות שיוצרים חיתוכי הצירים המפורטים בטבלה.

אלימות מתפרצת-יזומה-תכליתית: הדוגמה המוכרת ואולי החמורה ביותר בישראל היא רצח ראש הממשלה יצחק רבין בידי יגאל עמיר – רצח שנעשה באופן מתוכנן ומחושב כדי להפיל את שלטונו ולסכל את תוכניתו המדינית.

אלימות מתפרצת-תגובתית-רגשית: השבת מכה לשוטר אלים עקב התלהטות יצרים לא מתוכננת במהלך הפגנה – פעולה שנובעת ממניע רגשי של כעס או נקמה.

אלימות כבושה-תגובתית-תכליתית: הפגנת נוכחות מאיימת וכוחנית של פעילים, עם או בלי הצגת כלי נשק, בתגובה לפעילות מבצעית יזומה וכוחנית של המשטרה בזירת אירוע, ובמטרה לסכל אותה.

אלימות מרומזת-יזומה-רגשית: ריסוס גרפיטי מתוכנן מראש, מתוך כוונה לעלוב אישית בקצין משטרה או בדמות שלטונית אחרת.

ההבחנה שמציע הציר הראשון של אלימות פוליטית אזרחית – ציר העוצמה – מאפשרת להסביר ברמה העובדתית והבסיסית ביותר מהי אלימות פוליטית אזרחית (ומה היא איננה) על פי מידת השימוש בכוח. באמצעות הבחנה זו אפשר להפריך טענות שווא שלפיהן אלימות מילולית, אלימות מרחבית והסתה לאלימות אינן מופעים של אלימות פוליטית אזרחית. בנוסף, ציר העוצמה מאפשר ברוב המקרים לדרג את חומרתם של מעשי אלימות כך שעוצמת האלימות תואמת את חומרתה.⁴⁵

הציר השני, ציר היוזמה, מאפשר לקבוע אם התנגשות אלימה נעשתה בכוונה תחילה. הצבעה ברורה על הגורם שהחל בה באירוע נתון מאפשרת לתת את הדעת לשאלה מתי אלימות אזרחית היא תגובת נגד לשיטור יתר, לפרופיילינג (אפיון אתני סטטיסטי-פוגעני) משטרתי אלים, לשימוש בכוחות מוגברים לצורך פיזור הפגנה ולשימוש באמצעים מיוחדים, ומתי היא יזומה ומתוכננת (עם כוונה אלימה אפריורית או התנהגות אלימה יזומה אד-הוק).⁴⁶

הציר השלישי, ציר המניע הישיר לפעולה, מספק תובנות פסיכולוגיות עמוקות יותר. הבנת המניעים הרגשיים להתנגשות אלימה מבדילה בין אלימות שהייתה לה מטרה תכליתית (למשל, משיכת תשומת לב באמצעות חשיפה תקשורתית והעלאת המחאה למודעות הציבורית) לבין אלימות המונעת מדחפים ויצרים שאינם בהכרח רציונליים. תובנות אלה קשורות לשאלות בעלות השלכות רחבות, כמו למשל, התועלת במחאה אלימה לעומת מחאה לא אלימה, המניעים האישיים של מחוללי האלימות, והנסיבות החברתיות המניעות פעולה קולקטיבית לעומת העלות של אי-פעולה.⁴⁷

תנועות חברתיות, השתתפות פוליטית ולגיטימיות מדינתית נתפסת

ההגדרה של אלימות פוליטית אזרחית והצירים השונים המאפיינים אותה רלבנטיים במיוחד

לשאלת התנאים, הנסיבות והמניעים שמביאים אזרחים להפעיל אלימות פוליטית כלפי המדינה הדמוקרטית, בשעה שהדמוקרטיה מאפשרת לכאורה דרכים נורמטיביות יותר להשפיע ולשנות. ציר התגובה מאפשר להבין שאלימות פוליטית אזרחית היא לפעמים תגובת-נגד לאלימות מדינתית, ושהאלימות שמפעילה המדינה באמצעות כוחות הביטחון שלה היא טריגר (ורז, מניע עקיף או סיבה ישירה) לאלימות פוליטית אזרחית ולהתגבשותן של תנועות חברתיות. מנקודת מבט זו, אלימות מדינתית מעלה סוגיות בדבר משמעותה של האזרחות הדמוקרטית ומהותה העקרונית. בדומה לאלימות פוליטית אזרחית, גם אלימות מדינתית מתאפיינת במנעד רחב של ביטויים על צירים שונים של עוצמה, יוזמה ומניע, ועל כן נוצרת ביניהן דינמיקה מעגלית.⁴⁸

הדרכים החוקיות (והמקובלות בדרך כלל) לשינוי חברתי בדמוקרטיה אמורות להיות לא אלימות, כלומר, דרך הקלפיות, המפלגות ומרכזי הכוח הממוסדים, באמצעות מחאות חברתיות, הפגנות פוליטיות, התאגדויות והתארגנויות חוקיות ומאבקים לא אלימים אחרים.⁴⁹ ובכל זאת, מדינות דמוקרטיות מפעילות כוח כדי לשלוט ולפעמים נוקטות גם אלימות. הדמוקרטיה מאפשרת למחות בדרכים לא אלימות, אך מידת התועלת במחאה מתונה ולא-אלימה לעומת זו של מחאה אלימה ורדיקלית שנויה במחלוקת.⁵⁰

השימוש בכוח ובאלימות מצד כוחות הביטחון הוא אחד הכלים שבאמצעותם מדינות מעצבות את גבולות המותר והאסור בכלל ושל המחאה הפוליטית בפרט. השלטון עלול לתפוס מחאות המונים נגד המדינה או נגד מדיניות ממשלתית כאיום עליו ועל הסטטוס קוו.⁵¹ האיום הנתפס של תנועת מחאה, או של קבוצה חברתית, או של מחאה נקודתית כלפי אליטה פוליטית, נמצא באופן עקבי כמנבא חזק של דיכוי שלטוני.⁵² ככל שתנועה חברתית או מחאה נתפסות כמאיימות יותר, כך הדיכוי המדינתי יהיה חזק יותר. לפיכך, שיטור הוא אקט פוליטי. קבוצות שונות בחברה אינן משוטרות באותו אופן, לא רק בנקודות קצה אלימות וחריגות, אלא גם בפרקטיקות שיטוריות יומיומיות ובנליות כביכול.⁵³

הפרספקטיבה האזרחית מתייחסת לאלימות פוליטית כתגובה אפשרית לאלימות מדינתית ולגישות דכאניות של המדינה, כמו למשל לתהליכי ביטחוניזציה. ביטחוניזציה (או סקוריטיזציה) היא מבנה חברתי שמאפשר לדון בכל נושא כאילו היה סוגיה ביטחונית המהווה סיכון קיומי.⁵⁴ ביטחוניזציה מאפשרת להבנות תפיסת איום כלפי קבוצות שאינן מסכנות את הביטחון המדינה, אלא את הזהות הלאומית, ריבונות המדינה והיציבות החברתית – למשל של מהגרים, קבוצות מיעוט וקבוצות התנגדות פוליטיות.⁵⁵ הביטחוניזציה מאיימת בעיקר על קבוצות מיעוט, מהגרים וקבוצות מוחלשות, ובאופן מיוחד לאור המיליטריזציה של המשטרה, שהביאה לטשטוש הגבולות בינה ובין הצבא.⁵⁶

האבחנות שמספק ציר העוצמה מאפשרות להתייחס באופן מעמיק למחאה שנסתרת מן העין כפעולה המצביעה על קרע אידיאולוגי או כערעור על תפיסת הלגיטימיות של המדינה (למשל, הסתה לאלימות ואלימות באינטרנט, אלימות מרחבית ואורבנית, הפגנת כוח מאיימת, ריסוס גרפיטי ונוק קל לרכוש). האבחנות שמספק ציר המניע הישיר לפעולה אינן מאפשרות לפטור אלימות רגשית כפעולה לא רציונלית של "חמומי מוח" או כאקט של אדם לא נורמטיבי

לכאורה; חיתוך הצירים – על מאפייניו השונים – מספק תמונה מורכבת, ומלמד שלא רק אלימות תכליתית היא אקט של מחאה פוליטית.

תובנות תיאורטיות אלה דורשות להבין את הדרכים השונות להשתתפות פוליטית בדמוקרטיה, את הנסיבות שבהן מתפתחות תנועות חברתיות ואת ההסברים האפשריים של פעילים להתנהגותם בהקשרים אלה.

בבסיס מחקר התנועות החברתיות מונחת התפיסה שמחאה ואלימות מחאתית אינן תוצרים של מתח זמני, אלא של סכסוכים מובנים בתוך החברה. כדי שפעולה חברתית תתרחש, פעילים חברתיים מסתמכים בעיקר על מחאות, הפגנות, ולפעמים על פעולות ציבוריות לא-שגרתיות. פעולות אלה נסמכות על תמיכה חברתית נרחבת ועל שאיפה ללגיטימציה ציבורית מתמשכת למחאה (של התקשורת, האקדמיה, אישי ציבור ורוח וכדומה), שבלעדיהן המחאה נוטה לגווע.⁵⁷ התנגשויות אלימות בין אזרחים לבין סוכני המדינה כביטוי למחאה חברתית-פוליטית עשויות ללבוש צורות שונות ולהתרחש בעוצמות משתנות. הן עשויות להיות יזומות או תגובתיות, מכוונות מטרה או מונעות על ידי כעס ותסכול. בעיני השלטון, המשטרה וכוחות הביטחון, צורת המחאה הזאת נתפסת מצד אחד כדרך להשתתפות פוליטית, אך מצד שני היא מנוגדת לחוק. הדמוקרטיה אמנם מספקת כלים נורמטיביים להשתתפות פוליטית חוקית המקובלים בדרך כלל על הרוב – כמו השתתפות בבחירות, מחאה ציבורית, שיח, הפגנות, התארגנויות ועשייה חברתית – אך קורה גם שאזרחים מקבוצות שונות ובמצבים שונים לוקחים חלק בחיים הפוליטיים באמצעים שנויים במחלוקת, כמו אי-ציות, מרי אזרחי, סרבנות ואלימות.⁵⁸ אלימות פוליטית אזרחית כלפי המדינה יכולה אפוא להיתפס כדרך שנויה במחלוקת של השתתפות פוליטית.⁵⁹

קורה גם שתנועות חברתיות פועלות באלימות קולקטיבית כדי לקדם את מטרותיהן. אלימות קולקטיבית גורמת נזק פיזי מיידי לבני אדם או לרכוש (כולל תפיסה בכוח של אנשים או רכוש לצורך ריסון או התנגדות), מעורבים בה שני אנשים לפחות, והיא נובעת לפחות בחלקה מתיאום ביניהם.⁶⁰ על פי הגדרה זו, אלימות קולקטיבית (מאורגנת או ספונטנית) שונה מאלימות אינדיבידואלית (של "זאבים בודדים"), או מאלימות שלא גרמה לנזק פיזי (למשל אלימות מילולית, הסתה לאלימות או אלימות מרחבית), ושונה מפעולות ארוכות-טווח ללא נזק מיידי (למשל השלכת פסולת רעילה). לעומת זאת, היא כוללת מגוון רחב של אינטראקציות חברתיות אפשריות.⁶¹ אלימות קולקטיבית פוליטית היא חלק ממחאות חברתיות רבות, ומאפיינת בין היתר את מחאת החיג'אב באיראן, שהגיעה לשיאה ב-2022, ואת התעוררות האביב הערבי⁶² ותנועת Occupy Wall Street⁶³ שהחלו לפעול במקביל במקומות שונים בעולם ב-2011.

תנועות חברתיות מוחות נגד המדינה, עד כדי התנגשויות אלימות עם סוכניה, עקב ערעור על הלגיטימיות הנתפסת של המדינה. המושג "לגיטימיות מדינתית נתפסת" מאפשר לבחון כיצד פעילים מסבירים את חלקם בהתנגשויות אלימות על סמך שישה רכיבים שונים של תפיסת הלגיטימיות המדינתית (הזדהות, אמון, צדק תהליכי, צדק חלוקתי, חוקיות ואפקטיביות).⁶⁴ הזדהות עם המדינה היא ההשקפה שלפיה לאזרח ולמדינה יש ערכים בסיסיים משותפים,

והכרה של האזרח בזהותו הלאומית; אמון הוא ההשקפה שהמדינה פועלת לטובת האזרח ומתוך כוונה טובה; צדק תהליכי משקף תפיסה שלפיה מנגנוני השלטון פועלים בהוגנות ובשוויוניות כלפי כלל האזרחים בתהליכי העבודה; התפיסה של צדק חלוקתי גורסת כי המשאבים במדינה צריכים להתחלק באופן צודק; חוקיות משקפת את התפיסה שהמדינה פועלת במסגרת החוק, ואפקטיביות היא ההשקפה שהמדינה מתפקדת היטב ומועילה לאזרחים בתחומים חיים שונים.⁶⁵ על פי מודל זה, ככל שפעילי מחאה מערערים על רכיבים רבים יותר של לגיטימיות מדינתית נתפסת, ובאופן עמוק יותר על כל רכיב, כך תגבר הנכונות להפעיל אלימות נגד המדינה. מן הצד השני, מי שהלגיטימיות נשללת ממנו צפוי לא רק לפגיעה אלימה, אלא גם מרגיש מאוים יותר, וכתוצאה מכך עשוי לפעול באלימות בעצמו.

שאלת הלגיטימיות והערעור עליה בדמוקרטיה קשורה לסוגיות עקרוניות של התמודדות עם אתגרים אקטואליים שונים, כמו הגירה, גלובליזציה, יחסי רוב-מיעוט, מתחים ושסעים חברתיים. התקופה הנוכחית מתאפיינת באמצעי תקשורת המוניים ונגישים, בדחייה של המערכות והמודלים החברתיים הישנים, ובדרישה גוברת והולכת של קבוצות ופרטים בחברה לייצוג אינדיבידואלי. דרישות אלה מערערות באופן יסודי את הסדר החברתי-פוליטי המוכר ומובילות למחאות חברתיות-פוליטיות. האתגרים המורכבים מערערים על ההסדרים הקיימים, פוגעים ביכולתה של המדינה לווסת ולנהל אותם ומקשים על המשילות. הירידה באמון במערכת הפוליטית וביכולתה לחולל שינוי באמצעים דמוקרטיים מביאה מצד אחד לאדישות והסתגרות, ומכאן לירידה בהשתתפות הפוליטית, ומצד שני להקצנה פוליטית ולנכונות רבה יותר להשתמש באלימות.⁶⁶ בישראל, כמו בדמוקרטיה אחרות בעולם, טמון באתגרים אלה פוטנציאל לערעור על תפיסת הלגיטימיות של המדינה, וכפועל יוצא מכך גם להתנגשויות אלימות בין אזרחים לבין המדינה.

הסברים נוספים להתנהגות מחאתית ואלימה של אזרחים הם הצדקות אידיאולוגיות ושיקולי עלות-תועלת. ההצדקות האידיאולוגיות מבוססות על הסברים ערכיים ונורמטיביים, והן יכולות להסביר גם מחאות פוליטיות-חברתיות באופן כללי וגם התנגשויות אלימות במסגרת מחאות אלה.⁶⁷ שיקולי עלות-תועלת מבוססים על הסברים להתנגשות האלימה בסגנון שיקולי גמול לעומת שיקולי עונש, כמו "מה ארוויח באופן אישי/קבוצתי/קולקטיבי מהפעולה שנקטתי", לעומת "מה אסכים לסכן או לספוג", ומה מחירה של אי-פעולה. שיקולי עלות-תועלת יכולים לנמק הן פעולה אלימה והן הימנעות ממנה, אך הצדקות אידיאולוגיות מתגברות לעיתים על חישובים רציונליים כאלה.⁶⁸ כך אפשר להבין את הקשר בין אלימות רגשית להצדקות אידיאולוגיות, וכן בין אלימות תכליתית לשיקולים רציונליים של עלות-תועלת.

ההבחנה בין הצדקות אידיאולוגיות לבין שיקולי עלות-תועלת לא תמיד ברורה ולא בכל המקרים ישימה, כיוון שאלה שני היבטים, לעיתים מנוגדים, של הסברים לאלימות פוליטית אזרחית. האידיאולוגיה לא רק מניעה מחאות והתנגשויות אלימות, אלא עשויה להגדיר ולעצב את שיקולי התועלת והעלות שלהן, כלומר היא מהווה פריזמה שדרכה נתפסים שיקולי עלות-תועלת. אזרחים מקבוצות שונות יכולים לתפוס היבטים אחרים כאידיאולוגיים יותר או פחות

בשבים, או לתפוס שיקולי עלות-תועלת בדרכים אחרות ובמונחים שונים, שעשויים להיות קשורים לערכים אישיים, לנורמות חברתיות ולתפיסות עולם אישיות. לכן, הצדקות אידיאולוגיות ושיקולי עלות-תועלת יכולים הן להחליף זה את זה והן להופיע יחד, כלומר, להשלים זה את זה ולספק תמונה רחבה של הסברים.⁶⁹

הסברים לאלימות פוליטית אזרחית דרך לגיטימיות מדינתית נתפסת, הצדקות אידיאולוגיות ושיקולי עלות-תועלת אפשריים בזכות ההתעמקות וההגדרה המפורטת של אלימות פוליטית אזרחית. ההתייחסות למגוון רחב של פעולות כאל אלימות פוליטית אזרחית מרחיבה את האפשרויות להסבריהם של פעילים, למשל על סמך ערעור הלגיטימציה של שלטון נבחר, וגם מאפשרת התייחסות להצדקות אידיאולוגיות ולשיקולי עלות-תועלת כמסבירים אלימות בהתבסס על מניעים רגשיים ותכליתיים.

מה אינו מהווה אלימות פוליטית אזרחית?

עם הניסיון למצות את הדיון, נותר עוד להבחין בין מהי אלימות פוליטית אזרחית ומה היא איננה, וכן, לדון בשאלה מה נתפס כאלימות פוליטית אזרחית על ידי מי ומדוע, ומה לא. יש הבדל מהותי בין מקרים של אלימות אזרחית כלפי סוכני המדינה המונעת מסיבות שאינן פוליטיות לבין מקרי אלימות אידיאולוגיים, המבוססים על ערכים, עקרונות או נורמות. ההגדרה המפורטת והמדויקת של אלימות פוליטית אזרחית מאפשרת להגדיר גם איזו פעולה אלימה אינה עונה להגדרה. למהלך זה יש משמעות תיאורטית ומעשית, בין היתר בהמשך פיתוחו ודיוקו של המושג ושל רעיונות משיקים לו, וכן ביכולת להפריך או לחזק טענות קשורות, פופוליסטיות ואחרות.⁷⁰

לעיתים יש הצטלבות וחפיפה בין אלימות פוליטית אזרחית לבין אלימות פלילית (עבריינית), למשל במקרים שבהם מתנחלים בוזזים ועוקרים מטעים של פלסטינים בגדה המערבית, ובפעולות של פשיעה חקלאית של בדואים בנגב, שהמדינה והאזרחים מגדירים אותן כ"טרור חקלאי".⁷¹ יתרה מזו, קורה שאלימות פוליטית אזרחית נעשית בשירות המדינה, והגבולות בינה לבין אלימות פלילית מטושטשים.⁷² אך באופן עקרוני, ובשונה מאלימות פוליטית אזרחית, אלימות פלילית אינה מבוססת על מניע אידיאולוגי.⁷³ גם אלימות פסיכופתולוגית איננה אלימות פוליטית אזרחית, כיוון שמקורה בהפרעת נפש או בהתנהגות בלתי מסתגלת, ולכן חריגה מבחינה אישיותית וחברתית.⁷⁴

חשובה יותר היא ההבחנה בין אלימות פוליטית אזרחית לבין אלימות טרוריסטית, ובמיוחד השאלה מי מגדיר ומבחין בין שתי הגדרות אלה, על פי אילו קריטריונים ומדוע. הדבר חשוב בעיקר בשל נטייתם של בעלי עניין לסווג מקרים של אלימות פוליטית כפעולות טרור, ובקושי של ממשלות, אמצעי התקשורת, האקדמיה והאזרחים להגדיר מהו טרור וזום וכיצד נכון להילחם בו.⁷⁵ אם המדינה מגדירה תנועה מסוימת כארגון טרור, אפשר לנקוט נגדה סנקציות או להגביל אותה בדרכים אחרות.⁷⁶

טרור הוא אמנם סוג של אלימות פוליטית, אך לא כל אלימות פוליטית היא בהכרח טרור.⁷⁷

בדומה לאלימות פוליטית אזרחית, גם לטרור יש מניעים אידיאולוגיים-ערכיים, אך מטרתו היא לזרוע פחד, ולכן הוא מכוון בדרך כלל לחפים מפשע. כמו כן, פעולות טרור נגד המדינה מתבצעות במקרים רבים בידי פעילים המשייכים לארגונים השוללים את המדינה ברמה הבסיסית ביותר – למשל את שיטת המשטר שלה, את אופייה החוקתי או את צביונה הלאומי – וחברי הקבוצה אינם תופסים את עצמם כאזרחי המדינה או אינם אזרחי המדינה בפועל. לעומת זאת, אלימות פוליטית אזרחית נגד המדינה נעשית בידי אזרחים שחשים שייכות לחברה.⁷⁸ מובן שגם כאן, ההבחנה בין טרור לאלימות פוליטית אזרחית אינה קלה, אינה תמיד חד-ערכית ותלויה בפרספקטיבה ובמניע.⁷⁹

סיכום ומסקנות

התנגשויות אלימות בין אזרחים לבין המדינה מעלות שאלות לגבי הנסיבות והתנאים שבהם מאבקים חברתיים בדמוקרטיה הופכים לאלימים. ראשית, דמוקרטיה אמורה לכאורה להקנות כלים יעילים יותר לשינוי חברתי מאשר אלימות, הפוגעת הן במסגרת הדמוקרטית עצמה והן בלגיטימציה הציבורית של המחאה, ולכן עלולה להביא יותר נזק מאשר תועלת.⁸⁰ שנית, בצד האלימות מונח המחיר האישי והקבוצתי שעלולים לשלם אלה שעושים בה שימוש.⁸¹

במאמר זה ביקשתי להראות שכדי להבין טוב יותר אלימות פוליטית של אזרחים כלפי המדינה הדמוקרטית וסוכניה יש צורך במסגור תיאורטי עדכני של המושג. אך מאמר זה מוגבל בהיקפו ובמטרותיו, וכדי להבין לעומק אלימות פוליטית אזרחית לא די לאפיין אותה, אלא יש לבחון את מניעיה ואת הנסיבות החברתיות שבגינן היא מתפתחת דווקא במדינות דמוקרטיות. שלושת הצירים של אלימות פוליטית אזרחית מאפשרים לא רק לסווג את ההתנגשות האלימה לפי קטגוריות, אלא גם מספקים תשתית להסברים מלמטה למעלה של פעילי מחאה באשר לחלקם בהתנגשויות אלימות עם המדינה. המודל המוצע ממשיך מסורת של מחקרים קודמים בפרספקטיבה זו (למשל, מחקר על קללות מפגינים כאלימות מילולית⁸²), ומבקש לתרום לדיון ולדייק אותו.

לאלימות יש משמעות חברתית ופוליטית, ולכן חשוב להגדירה במדויק. מחקרים אמפיריים, בעיקר איכותניים, המתבססים על ראיונות עומק אישיים עם פעילי מחאה, יכולים לקשור בין התובנות העולות מניתוח מודל שלושת צירי האלימות הפוליטית האזרחית להסברים אחרים, למשל ההסברים שמספקים הפעילים, באשר לחלקם בהתנגשויות אלימות שבהן היו מעורבים. הסברים אלה מצביעים על ערעור על תפיסת הלגיטימיות של המדינה, המשטרה וגופים שלטוניים אחרים; על הצדקות אידיאולוגיות למחאה או לפעולה אלימה; ועל שיקולי עלות-תועלת שהובאו בחשבון במסגרת המחאה.⁸³

הציר הראשון של אלימות פוליטית אזרחית – ציר העוצמה – מאפשר להסביר ברמה העובדתית והבסיסית ביותר מהי אלימות פוליטית אזרחית (ומה היא איננה) על פי מידת השימוש בכוח וצורתו. הבחנה זו מסוגלת להפריך טענות שווא שלפיהן אלימות מילולית, אלימות מרחבת

והסתה לאלימות (וכן אלימות אינדיבידואלית, קולקטיבית, שקטה ועוד) הן כביכול אינן מופעים של אלימות פוליטית אזרחית, ומכאן מסייעת לנו להבין ביטויים שונים של אלימות כהשתתפות פוליטית נורמטיבית או רדיקלית.

הציר השני – ציר היוזמה – מאפשר לקבוע אם התנגשות אלימה נעשתה בכוונה תחילה. הצבעה ברורה על הגורם שהחל בהתנגשות אלימה באירוע נתון מאפשרת לקבוע מתי אלימות אזרחית היא תגובת-נגד (ומכאן לטפל בנושאים כמו שיטור יתר, ביטחוניזציה, מיליטריזם של המשטרה ופרופיילינג) ומתי היא יזומה ומתוכננת מראש (ומכאן לטפל בנושאים כמו לגיטימציה למדינה שערעורה מביא למחאה, לגיטימציה לאלימות והצורך בתמיכה ציבורית רחבה למחאה, שיקולי עלות-תועלת של אלימות, והיחס לקבוצות מיעוט בחברה).

הציר השלישי – ציר המניע הישיר לפעולה – מסייע להבין את המניעים הרגשיים להתנגשות אלימה, ומבדיל בין אלימות שהיתה לה מטרה תכליתית לבין אלימות המונעת מדחפים שאינם בהכרח רציונליים. ציר זה מסוגל להכיל מקרים מורכבים, כמו את ההבנה שהצדקות אידיאולוגיות לאלימות לעתים גוברות על שיקולי עלות-תועלת רציונליים.

ההגדרה המקורית ומודל שלושת הצירים מובילים לתובנה ששלטון דמוקרטי נסמך על הלגיטימציה שמעניקים לו האזרחים כשהם מכירים מרצונם החופשי וללא כפייה בסמכותה של המדינה, אך מחאות חברתיות, וכמובן מחאות אלימות, זקוקות לתמיכה ציבורית רחבה אם הן חפצות חיים. הלגיטימציה למחאה, וכל שכן לאלימות פוליטית אזרחית, הן מצד הממסד והן מצד האליטות הדומיננטיות, היא דיפרנציאלית וסלקטיבית, גם כלפי קבוצות שונות (קבוצות מוחלשות בדרך כלל לא יזכו ללגיטימציה, למשל בישראל – חרדים, יוצאי אתיופיה וערבים⁸⁴) וגם כלפי סוגיות ציבוריות שונות (מחאות כלכליות זוכות לרוב לתמיכה ציבורית רחבה, למשל בספרד, צ'ילה ויוון,⁸⁵ וכך גם מחאות "פריבילגיות", למשל של תנועות להט"ב⁸⁶).

שורות אלה נכתבות בשנת 2023, שבה מדינת ישראל ניצבת בפני אתגר פוליטי, לאומי וחברתי שלא היה כמותו. הקרע בין תומכי המהלך המשפטי שמובילה הממשלה (וקרוי בפיה רפורמה משפטית) לבין מתנגדי המהלך (הטוענים כי מדובר בהפיכה משטרית) הביא למחאה ממושכת ורחבת-היקף, להתנגדות לממשלה באופנים שונים בקרב מגזרים רבים, ולקייטוב חברתי שנראה שיהיה קשה לגשר עליו. מצב מורכב זה מעמיד את התיאוריה המוצעת למבחן. ההיקף הנרחב של המחאות והמקרים (המעטים יחסית) של התנגשויות אלימות בין מפגינים לשוטרים מאפשרים להסיק מסקנות ביניים. ראשית, אף שנראה כי המחאה אינה נושאת אופי אלימי, היא כוללת פעולות מחאה שונות העונות להגדרה של אלימות פוליטית אזרחית. עם זאת, פעילי המחאה לא הפעילו בדרך כלל אלימות מתפרצת (אך כן אלימות כבושה – מרחבית ואחרת). לא יזמו התנגשויות עם שוטרים (אלא הגיבו), ומניעי הפעולות הישירות שלהם היו תכליתיים בעיקרם (למרות המטען הרגשי וההצדקות האידיאולוגיות הברורות). שאלת הערעור על הלגיטימיות של המהלך הממשלתי ועלייתה של תנועת המחאה הנרחבת נסמכות על אדנים של הזדהות ברורה עם המדינה, לצד תפיסות של חוסר אמון בממשלה, פגיעה נתפסת בחוקיות ובעקרונות חוקתיים, ופגיעה נתפסת באפקטיביות הכלכלית ובחוסנה הבינלאומי של ישראל. שאלת הלגיטימציה

עוסקת גם בשאיפה לתמיכה ציבורית רחבה (ועל כן הקריאה הנחרצת של מובילי המחאה לפעול בדרכים שאינן אלימות).

מהלך ניתוחי זה מתאפשר בזכות התיאוריה המוצעת. אולם יותר מכך, הוא מבקש לאפשר ולשמר את היכולת האנליטית הזאת גם בזירות מחאה אחרות בישראל ובעולם – בנייתוחים רטרופקטיביים היסטוריים ואקטואליים, אך גם ככלי שעל סמך מסקנותיו אפשר יהיה להציע מדיניות וכלים להתמודדות מלמעלה למטה (של ממשלות וקובעי מדיניות) ומלמטה למעלה (של תנועות חברתיות, תנועות שורשים, אזרחים, ופעילים חברתיים) עם אתגרים חברתיים, פוליטיים ולאומיים שונים.

הערות

1. המחבר מבקש להודות לאריאל הנדל על ליווי המסור וקפדנותו הבלתי מתפשרת, וכן לשרי אהרונ ונר גזית על הערותיהם המועילות.

Yair Yassan, "Like a Chess Game: Radical Right-Wing Activists Explain Their Part 2. in Violent Clashes with the State," *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2001 www.tandfonline.com (להלן "Chess Game") (Yassan, "Chess Game").

3. Yair Yassan, "Reactive, Cost-Beneficial or Undermining Legitimacy: How Disempowered Protestors Explain Their Part in Violent Clashes with the State," *Social Movement Studies*, 20(4) (2021): 478–494 (להלן "Disempowered Protestors") (Yassan, "Disempowered Protestors").

4. יאיר יאסן, "הכדואים בנגב והסבריהם להתנגשויות אלימות עם המדינה: תוצאה של הזנחה או ערעור על לגיטימיות?" בתוך שליטה וקוץ בה: תמורות במדיניות המדינה כלפי אזרחים הערבים והשפעתן על התנהגותם, עורך אמל ג'מאל (תל אביב: מכון וולטר ליבך, 2020): 187-2013.

5. Cas Mudde, *The Far Right Today* (Cambridge: Polity press, 2019).

6. Jolanda Jetten, Frank Mols and Hema Preya Selvanathan, "How Economic Inequality Fuels the Rise and Persistence of the Yellow Vest Movement," *International Review of Social Psychology*, 33(1) (2020) https://riips-irsp.com/articles/10.5334/irsp.356?utm_source=TrendMD&utm_medium=cpcandutm_campaign=International_Review_of_Social_Psychology_TrendMD_0.

7. Vjosa Musliu and Olga Burluk, "Imagining Ukraine: From History and Myths to Maidan Protests," *East European Politics and Societies*, 33(3) (2019): 631–655.

8. Renata Segura and Delphine Mechoulan, "Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War," *International Peace Institute* (2017). <https://ssrn.com/abstract=2969332>.

9. אי-פי ורויטרס, "הצעת חוק בגיאורגיה לסימון עמותות בוטלה לאחר יומיים של מחאה נרחבת", הארץ,

- www.haaretz.co.il/news/world/europe/2023-03-09/ty-article/.premium/00000186-c518-d71f-afa6-ddfe6bb50000 .9.3.23
- Eitan Y. Alimi, Lorenzo Bosi and Charles Demetriou, *The Dynamics of Radicalization: A Relational and Comparative Perspective* (New York: Oxford University Press, 2015) .10
- Sivan Hirsch-Hoefler and Cas Mudde, *The Israeli Settler Movement: Assessing and Explaining Social Movement Success* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020) .11
- יאיר יאסן, "לגיטימיות מדינתית", *מפתח*, 17 (2022) <https://org.mafteakh/> (להלן: יאסן, "לגיטימיות מדינתית").
- Charles Tilly, *The Politics of Collective Violence* (New York: Columbia University Press, 2003) (להלן "Collective Violence" (Tilly)). .13
- Ernesto Castañeda and Cathy Schneider (eds.), *Collective Violence, Contentious Politics, and Social Change: A Charles Tilly Reader* (Routledge: Taylor and Francis, 2017) (להלן "Collective Violence" (Castañeda and Schneider)). .14
- לרוב ולא תמיד, כיוון שאלימות פוליטית אזרחית יכולה להיות מופעלת גם על ידי מתנגדים למחאה ו/או לשינוי. .15
- Health World: Geneva) Health and Violence on Report World, Organization Health World .16
Organization, 2002). http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42512/1/9241545623_eng.pdf?ua=1
- למשל ג'ורג'יו אגמבן, *מה שנותר מאשוויץ: הארכיון והעד (הומו סאקר 3)* (תל אביב: רסלינג, 2007); ולטר בנימין, "לביקורת הכוח", בתוך ו' בנימין וז' ורדידה, *לביקורת הכוח / תוקף החוק* (תל אביב: רסלינג, 2006) 23-50.
- Michel Foucault, "Governmentality," In G. Burchell, C. Gordon, and P. Miller, (eds.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (London: Harvester Wheatsheaf, 1991): 87-104
- יאיר יאסן, *לא מרימים ידיים: מחאות ואלימות כלפי המדינה בישראל*, (תל אביב: רסלינג, 2022) (להלן: יאסן, "לא מרימים ידיים").
- להרחבה ראו אריאל הנדל, "אלימות", *מפתח*, 2 (2011): 53-80. .19
- להרחבה ראו יאסן, "לגיטימיות מדינתית". .20
- להרחבה ראו רועי וגנר, "מדינה", *מפתח*, 5 (2012): 111-142. .21
- יאסן, "לא מרימים ידיים". .22
- Alan Dowty, "Democracy in Israel". In Hazan, R. Y., Dowty, A., Hofnug, M. and Rahat, G. (Eds.), *The Oxford handbook of Israeli politics and society* (2018). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190675585.013.6 .23
- Yassan, "Disempowered protestors" .24

25. הסופרו'יסטיות המיליטנטיות באנגליה החליטו, בשנת 1906, לאמץ דפוס פעולה של אלימות סלקטיבית לפגוע ברכוש ולא בכני אדם (Christopher Bearman, "An examination of Suffragette violence"). פעילות אקלים באוסטרליה, הולנד, גרמניה ואנגליה החליטו בשנים האחרונות לשפוך צבע ורסק עגבניות על ציורים ולא לפגוע בכני אדם, אך זה לא מונע מאחרים לראות אותן כקבוצות אלימות (Francisco Garcia-Gibson, "The ethics of climate activism", *Wiley interdisciplinary reviews*, <https://doi.org/10.1002/wcc.831>).
26. למשל: Tilly, "Collective violence".
- Donatella della Porta, *Clandestine political violence* (Cambridge: Cambridge university press, 2013).
27. Hilell Nossek, Annabelle Sreberny and Prasun Sonwalkar (Eds.), *Media and political violence* (Cresskill: Hampton Press, 2007).
28. Tazreena Sajjad and Andres C. Härdig, "Too Many Enemies: Mobilization, Marginalization, and Political Violence," *Terrorism and Political Violence*, 29(6) (2017): 1106–1125.
29. Perry Mars, "The Nature of Political Violence," *Social and Economic Studies*, 24(2) (1945): 221–238.
30. Cindy A. Sousa, "Political Violence, Collective Functioning and Health: A Review of the Literature," *Medicine, Conflict and Survival*, 29(3) (2013): 169–197.
31. Antonio C.G.M Robben, *Political Violence and Trauma in Argentina*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005).
32. Sivan Hirsch-Hoefler, Daphna Canetti and Ehud Eiran, "Radicalizing Religion? Religious Identity and Settlers' Behavior," *Studies in Conflict and Terrorism*, 39(6) (2016): 500–518.
33. Conny Roggeband and Bert Klandermans (eds.), *Handbook of Social Movements Across Disciplines*, Cham: Springer, 2017).
34. John T. Jost and Jojanekke van der Toorn, "System Justification Theory," in Paul A. M. Van Lange, Aryeh W. Kruglanski, and E. Tory Higgins (eds.), *Handbook of Theories of Social Psychology* (Sage publications Vol. 2, 2012): 313–343.
35. אריאלה אזולאי ועדי אופיר, משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (1967-) (תל אביב: רסלינג, 2008).
36. Laurence Piper and Joanna Wheeler, "Pervasive, But Not Politicised: Everyday Violence, Local Rule and Party Popularity in a Cape Town Township," *South Africa Crime Quarterly*, 55 (2016): 31–40.

- Andrea Pavoni and Simone Tulumello, "What Is Urban Violence?" *Progress in Human Geography*, 44(1) (2020): 49–76.
- Randall Collins, *Violence: A Micro-Sociological Theory* (Princeton: Princeton University Press, 2008).
39. קרן ברל כצנלסון, דו"ח שיח שנאה נגד מוסדות שלטון ודמוקרטיה (2017). <http://hasata.berl.co.il>.
40. אהוד שפרינצק, בין מחאה חוץ-פרלמנטרית לטרור: אלימות פוליטית בישראל (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1995).
41. עם זאת, אפשר לטעון כי נוכחות גלויה של כוחות משטרה ו/או צבא היא הפעלה מובנית של אלימות כבושה (נוכחות גלויה של כוח אלים עם פוטנציאל להתפרצות), ועל כן אלימות כלפיהם לעולם תוגדר כאלימות תגובתית ולא כאלימות יזומה.
- Dean Pruitt and Sung Hee Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement* (Boston: McGraw Hill, 2004).
43. להרחבה על אלימות איטית: Rob Nixon, *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Boston: Harvard university press, 2011).
44. אריאל הנדל, "של מי העיר הזאת? אלימות אורבנית והמאבק על הזהות המקומית", *אש בשדה קוצים* - תיק מסות על אלימות וסולידריות (ירושלים: מכון ון ליר, 2022): 61. <https://theory-and-criticism.vanleer.org.il>.
- Dan Miodownik and Lilach Nir, "Receptivity to Violence in Ethnically Divided Societies: A Micro-Level Mechanism of Perceived Horizontal Inequalities," *Studies in Conflict and Terrorism* 39(1) (2015): 22–45.
46. Ami Pedahzur, Badi Hasisi and Avraham Brichta, "A proposed model for explaining political violence in Israel," *World Affairs*, 163(1) (2000): 18–27.
47. Irit Harboun, Guy Ben-Porat and Shlomo Mizrahi, "Collective Action of Ethno-National Minority Groups and the Cost of Inaction: Arab Palestinians in Israel", *Identities: Global Studies in Culture and Power* (2019). DOI: 10.1080/1070289X.2019.1608033. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2019.1608033>.
48. המדינה יכולה להפעיל אלימות כלכלית, חברתית ותרבותית. דוגמאות של אלימות מדינתית הן למשל שלילה או מניעה של אזרחות, מניעת אפשרות לייצוג פוליטי, הגבלת תנועה, פרופיילינג, שלילת תנאים [מעמד ומניעת שירותים], מאסר שווא, עבדות, גירוש, טיהור אתני וג'נוסייד. להרחבה ראו Dona Schneider and Meredith Turshen, "Political and Social Violence: Health Effects" (*Encyclopedia of Environmental Health*, 2011) www.sciencedirect.com/science/article/pii/B978044452272600194X.
49. שמואל ליימן-ווילציג, מחאה ציבורית בישראל (רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 1992).

- Elizabeth Tompkins, "A Quantitative Reevaluation of Radical Flank Effects within Nonviolent Campaigns," *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 38 (2015): 103-135.
- Erica Chenoweth, *Civil Resistance: What Everyone Needs to Know* (Oxford: Oxford University Press, 2021).
51. יעל ברדה, הבידוקרטיה של הכיבוש: משטר היתרי התנועה בגדה המערבית 2000-2006 (ירושלים: מכון ון ליר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012).
52. Ofir Abu, "State Response to Arab Protest in Israel, 1990-2001: The Role of Dissident Elites," *Ph.D. Dissertation, Brandeis University* (2013).
53. Sara A. Soule and Christian Davenport, "Velvet Glove, Iron Fist or Even Hand? Protest Policing in the United States, 1960-1990," *Mobilization*, 14(1) (2009): 1-22.
54. Ronnie Olesker, "National Identity and Securitization in Israel," *Ethnicities*, 14(3) (2014): 371-391.
55. Guy Ben-Porat and As'ad Ghanem, "Introduction: Securitization and Shrinking of Citizenship," *Citizenship Studies*, 21(8) (2017): 861-871.
56. יגיל לוי, צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל (תל אביב: ידיעות ספרים, 2003).
57. Donatella della Porta, *Social Movements, Political Violence, and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
58. Mtanes Shihadeh, "Voting as a Manifestation of Collective Interest: Arab Voters in the 2013 Elections," in *The Elections in Israel 2013 Analyzes*, ed. M. Shamir (New Brunswick: Transaction Publishers, 2015): 181-204.
59. Gadi Wolfsfeld, *The Politics of Provocation: Participation and Protest in Israel* (New York: New York University Press, 1988).
60. Tilly, "Collective Violence".
61. Castañeda and Schneider, "Collective Violence".
62. Wood Lesley and Tilly Charles (eds), *Movements Social 1768-2012* (Routledge, 2015).
63. Edward Maguire, Maya Barak, William Wells, Charles Katz, "Attitudes Towards the Use of Violence Against Police Among Occupy Wall Street Protesters", *Policing*, 14(4) (2020): 883-899.
64. יאפן, "לגיטימיות מדינתית".
65. ש.ם.
66. ש.ם.
67. John Schwarzmantel, *Democracy and Political Violence* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011).
68. פול פירסון, "תשואות עולות, תלות מסלול וחקר הפוליטיקה", פוליטיקה, 26 (2017): 135-178.
69. Yassan, "Disempowered Protestors".
70. David A. Snow and Colin Bernatzky, "The Conterminous Rise of Right-Wing

Populism and Superfluous Populations,” in *Populism and the Crisis of Democracy*, vol. 1: *Concepts and Theory*, eds. Gregor Fitz, Juergen Mackert, and Bryan S. Turner (Routledge, 2019): 130-146

Nir Gazit and Erella Grassiani, “Liquid Legitimacy: Lessons on Military Violence from the Israeli Occupation in the West Bank,” *International Political Sociology*, 17(1) (2023), <https://doi.org/10.1093/ips/olac022>

Nir Gazit, “State-Sponsored Vigilantism: Jewish Settlers’ Violence in the Occupied Palestinian Territories,” *Sociology*, 49(3) (2015): 438–54

73. יורם רבין ויניב ואקי, דיני עונשין (מהדורה שלישית) (תל אביב: ההוצאה לאור של לשכת עורכי הדין, 2014).

Armando Piccinni, Donatella Marazziti and Antonello Veltri, “Psychopathology of Terrorists,” *CNS Spectrums*, 23(2018): 141–144

Conor Huff and Joshua D. Kertzer, “How the Public Defines Terrorism,” *American Journal of Political Science*, 62(1) (2018): 55–71

76. נקודת המבט הביטחוניסטית הביאה את מדינת ישראל להכריז בשנת 2021 על תנועת איחוד ועידות הנשים הפלסטיניות (UPWC) כארגון טרור, ולכן נמנע ממנה לפעול באופן גלוי לקידום זכויות נשים (איתמר אייכנר ויואב זיתון, “ארה”ב דורשת הבהרות על הכרה בארגונים פלסטיניים כארגוני טרור: ישראל הבטיחה מידע”, *Ynet*, 19.8.2022, www.ynet.co.il/news/article/bkdfiz2r9). מצד שני, ארגון הבריאות העולמי פרסם דו”ח שמגדיר מהי אלימות מבנית, אך אין לו סמכות וכוח לאכוף או להעניש על פגיעה באחריות להגן (“Political Violence” (Sousa).

77. אוריאל אבולוף ועוגן גולדמן, “אלימות פנים-מדינתית במזרח התיכון: על דמוקרטיה, דמוקרטיזציה ולאומיות”, *פוליטיקה*, 25 (2016): 137–165.

Alex Schmid, “The Definition of Terrorism,” in *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, ed. A. Schmid (Abington: Taylor and Francis, 2011): Chapter 2

79. ב-1995 פוצץ טימותי מקווי בניין פדרלי באוקלהומה סיטי והביא למותם של 168 בני אדם. על פי ההגדרה של פגיעה בחפים מפשע, פעולתו של מקווי היא פעולת טרור כיוון שהביאה למותם של ילדים ופעוטות ששהו בבניין, ולא רק של סוכנים פדרליים. לעומת זאת, על פי ההגדרה של תפיסת השייכות, פעולתו מתאימה יותר להגדרה של אלימות פוליטית אזרחית, כיוון שלמרות התנגדותו הקיצונית לממשל, נראה שמקווי הגדיר את עצמו כפטריוט אמריקאי, למשל בשל התנדבותו לצבא. Stephen Jones and Jennifer Gideon, “United States v. McVeigh: Defending the Most Hated Man in America,” *Oklahoma Law Review*, 5(1998): 617–637

במקרה של יגאל עמיר ההגדרה ברורה יותר, ומתאימה להגדרה הנוכחית של אלימות פוליטית אזרחית. עמיר מגדיר את עצמו כישראלי ומבקש לחזק את מה שבעיניו נתפס כהתיישבות היהודית בשטחי ארץ ישראל השלמה, אגב שינוי צביונה הנתפס בעיניו כדמוקרטי-ליברלי לטובת אידיאולוגיות משיחיות,

- דתיות-לאומניות וגזעניות. עמיר רצח את ראש הממשלה רבין במטרה להפסיק את תהליך אוסלו, ולא פגעה בדמויות שאינן מעורבות בסכסוך. ראו מיכאל פייגה, "רצח רבין והשוליים האתניים של הציונות הדתית," *תיאוריה וביקורת*, 45 (2015): 31-56.
80. רוברט דאל, *על הדמוקרטיה* (ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002).
81. Sami Smooha, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel," *Ethnic and Racial Studies*, 13(3) (1990): 389-412.
82. Mathew Chew, "The Strategic and Instrumental Use of Verbal Violence by Protesters: Political Swearing in Hong Kong's Anti-Extradition Movement", *Social Movement Studies* (2023): DOI: 10.1080/14742837.2023.2171384.
83. יאסן, "לא מרימים ידיים".
84. Guy Ben-Porat and Fany Yuval, *Policing Citizens: Minority Policy in Israel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).
85. יואב כהנא, "צדק חברתי ועולמי: סיור בעקבות מחאות בחו"ל", *ynet*, 30.10.2011, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4141072,00.html
86. Betsy Kuhn, *Gay Power!: The Stonewall Riots and the Gay Rights Movement, 1969* (Minneapolis: Twenty-First Century Books, 2011).

